

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 31 (2014)

Αιτίες της Κρίσης

Ανδρέας Πανταζόπουλος, Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός 2008- 2013. Από την 'εξέγερση' του Δεκέμβρη, τους 'Αγανακτισμένους' και τις εκλογές του 2012 μέχρι το νέο κυπριακό ζήτημα, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, 264 σελ.

Γιώργος Μαρκατάς

doi: [10.12681/sas.10306](https://doi.org/10.12681/sas.10306)

Copyright © 2016, Γιώργος Μαρκατάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαρκατάς Γ. (2016). Ανδρέας Πανταζόπουλος, Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός 2008- 2013. Από την 'εξέγερση' του Δεκέμβρη, τους 'Αγανακτισμένους' και τις εκλογές του 2012 μέχρι το νέο κυπριακό ζήτημα, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, 264 σελ. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 31, 241–246. <https://doi.org/10.12681/sas.10306>

Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός 2008-2013. Από την 'εξέγερση' του Δεκέμβρη, τους 'Αγανακτισμένους' και τις εκλογές του 2012 μέχρι το νέο κυπριακό ζήτημα*, εκδόσεις επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, 264 σελ.

Η ΜΗΧΑΝΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ της Google δίνει στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 στον όρο 'λαϊκισμός' περίπου 480.000 αποτελέσματα· αν δε προσθέσουμε μια χρονολογική παράμετρο στην αναζήτηση θα δούμε ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις: όσο πλησιάζουμε στο 2013 τόσο αυξάνεται ο αριθμός των σχετικών αποτελεσμάτων. Ο λόγος περί λαϊκισμού στα πεδία της επιστήμης της πολιτικής και της δημοσιογραφίας είναι πλέον πληθωρικός και διασπορικός· εξαπλώνεται και 'μολύνει' το σύνολο του δημόσιου και πολιτικού πεδίου την εποχή της κρίσης. Η μελέτη του λαϊκιστικού φαινομένου στην Ελλάδα δεν είναι βεβαίως κάτι καινούργιο, όπως δεν είναι και η συχνή χρήση του όρου. Οι σημαντικότεροι έλληνες πολιτικοί και κοινωνικοί επιστήμονες ασχολήθηκαν με το ζήτημα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 δημιουργώντας ένα γόνιμο και παραγωγικό πεδίο μελέτης του φαινομένου. Νέα ωστόσο και πολύ ισχυρά φαινόμενα είναι το ανανεωμένο ενδιαφέρον

και οι θεωρητικές διαφοροποιήσεις που το συνοδεύουν, ο απεγκλωβισμός των χρήσεων του όρου από την περιγραφή του ΠΑΣΟΚ και η καθημερινή του χρήση ως σύνοψη των 'εθνικών παθολογιών'.

Η εμφάνιση του ΠΑΣΟΚ και στη συνέχεια η πορεία του προς την εξουσία τη δεκαετία του 1970, η σαφής λαϊκιστική τροπή στην άσκηση της εξουσίας, στη ρητορεία και στη σχέση με τον ηγέτη κατά τη δεκαετία του 1980 σε συνθήκες δημοσιονομικής ελευθερίας λειτουργούν και σήμερα ως παρακαταθήκη ελπίδας για ορισμένους και ως πηγή έντονης ανησυχίας για άλλους. Η λαϊκιστική κινητοποίηση των μαζών και η διακύβευση της θέσης της χώρας στον παγκόσμιο χάρτη αποτελούν και τώρα ζητούμενα και αντικείμενα αντιπαράθεσης.

Η σημερινή συζήτηση αναφέρεται προφανώς ποικιλοτρόπως στο παρελθόν, συγκεκριμένα στον πασοκικό λαϊκισμό της εποχής του Ανδρέα Παπανδρέου και στις αναβιώσεις του, όπως ο μύθος περί 'εξάρτησης' ως της αιτίας όλων των δεινών· φέρει ωστόσο τα χαρακτηριστικά της ιδιαίτερης ιστορικής συγκυρίας, δηλαδή της ελληνικής κρίσης χρέους, της προσπάθειας υπέρβασής της και οικοδόμησης ενός νέου πολιτικού-οικονομικού-κοινωνικού μοντέλου. Η μεγάλη διαφορά έγκειται στη

διασπορά στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω. Ο προσδιορισμός των ορίων του πλαισίου μέσα στο οποίο διεξάγονται η συζήτηση και η αντιπαράθεση σήμερα είναι τουλάχιστον προβληματικός, αφού πέρα από τις 'καθαρές' μορφές, υπάρχουν και περιπτώσεις μέσω των και λόγων που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ούτε αμιγώς δημοσιογραφικοί ούτε αμιγώς επιστημονικοί. Η συμβολή των διανοούμενων δεν είναι αποκομμένη από τις πολιτικές εξελίξεις, προσδιοριζόμενη αποκλειστικά εντός του επιστημονικού-θεωρητικού διαλόγου, αλλά εισέρχεται και αυτή με μια αίσθηση επείγοντος στον καθημερινό μιντιακό χρόνο και επηρεάζεται εν μέρει από την πολιτική στράτευση καθενός. Αυτή η συνθήκη ροής της πληροφορίας αλλά και η διαπλοκή διαφορετικών λόγων (πολιτικού, δημοσιογραφικού, επιστημονικού, δημοσκοπικού) συνθέτουν ένα δυσανάγνωστο αμάλγαμα. Το πρόβλημα μεγαλώνει αν λάβουμε υπόψη ότι η έννοια του λαϊκισμού αναπλαισιώνεται σε υπερεθνικά συμφραζόμενα και στη συνέχεια επανεισάγεται στην ελληνική πολιτική συζήτηση προσφέροντας νέα επιχειρήματα στις αντιμαχόμενες πλευρές.

Όσον αφορά τις διαφορετικές προσεγγίσεις που οργανώνουν την σημερινή επιστημονική αντιπαράθεση, το σημείο εκκίνησης της

θεωρητικής επεξεργασίας, η επιλογή των ερμηνευτικών εργαλείων και —γιατί όχι;— η πολιτική στράτευση στοιχειοθετούν με εύλωτο τρόπο τις ευαισθησίες και την τοποθέτηση του ερευνητή: είτε αντιλαμβάνεται την κατηγορία του προοδευτικού λαϊκισμού ως ερμηνευτικά επαρκή, πολιτικά ριζοσπαστική, ρεαλιστική και ευκταία, όπως ο Laclau και δευτερευόντως οι Canovan και Rancière, είτε συμεριζεται τους προβληματισμούς παραδείγματος χάριν του Taguieff για την ιστορικά 'μοιραία' συνάντηση λαϊκισμού και εθνικισμού, την αντιπολιτική διάσταση των λαϊκιστικών κινήματων και την συνεπαγόμενη εξουδετέρωση ουσιαδών διαιρετικών τομών στο όνομα μιας αντικομματικής, ανορθολογικής και τελικά αντιδραστικής ενιαιοποίησης του λαού.

Ο Πανταζόπουλος ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Η ενασχόλησή του με το λαϊκιστικό φαινόμενο χρονολογείται από το 2001 και το έργο του με τίτλο *Για το λαό και το έθνος: Η στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989* (Πόλις 2001). Σε εκείνο το βιβλίο, παρότι οι αναφορές στον Taguieff είναι κεντρικής σημασίας, η ανάλυση χαρακτηρίζεται από τη μετατόπιση ανάμεσα σε διαφορετικά θεωρητικά-ερμηνευτικά σχήματα. Έκτοτε ο συγγραφέας μεταφράζει έργα του Taguieff και

εκπονεί κριτικά δοκίμια με το βλέμμα στραμμένο άλλοτε στην Ελλάδα, σε μια προσπάθεια χαρτογράφησης των αναδυόμενων πολιτικών ταυτοτήτων οι οποίες προσδιορίζονται κατά κύριο λόγο από τα προσωπικά πάθη, τις ευαισθησίες και τις ιδιωτικές προσδοκίες, παρά από τις ισχυρές ταξικές και ιδεολογικές προσδέσεις, (*Με τους πολίτες κατά του λαού, το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας 2006), αλλά και στην κατάληψη του πολιτικού πεδίου από το συναίσθημα, τις αδράνειες της συγκινησιακά φορτισμένης εθνικιστικής και αντιεκσυγχρονιστικής ιδεολογίας όπως αποτυπώθηκαν στις πολιτικές και κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στους κυβερνητικούς χειρισμούς στις υποθέσεις των Ιμίων και του Οτσαλάν (*Η δημοκρατία της συγκίνησης*, Πόλις 2002), άλλοτε στη σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία, τον γαλλικό ρεπουμπλικανισμό, το δυσεπίλυτο πρόβλημα της σύζευξης κοινοτιστικών ιδεωδών και φιλελεύθερων αξιών εντός των σύγχρονων δυτικών δημοκρατιών και σε επίκαιρα ερωτήματα τα οποία ζητούν απαντήσεις (*Η Γαλλία φλέγεται; Η εξέγερση των προαστίων*, Πόλις 2005).

Το τελευταίο του βιβλίο λοιπόν αποτελείται από ήδη δημοσιευμένα δοκίμια, ανακοινώσεις σε επιστημονικά συνέδρια και

ανέκδοτα κείμενα. Με ευσύνοπτο τρόπο πετυχαίνει τον εξής διπλό στόχο: να αντιπαρατεθεί κριτικά με την ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία και να επεξεργαστεί τα πιο έντονα παραδείγματα του εγχώριου λαϊκισμού της περιόδου 2008-2013. Ο Πανταζόπουλος εντάσσεται καταστατικά στην άτυπη ομάδα στοχαστών που διερευνούν το ελληνικό πρόβλημα παίρνοντας απόσταση από την ερμηνευτική γραμμή που το συνδέει μονομερώς με τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση και αναζητώντας περισσότερο τις εσωτερικές και διαρκείς διαστάσεις του. Έτσι μέσα από την επεξεργασία πέντε 'κλασικών' λαϊκιστικών παραδειγμάτων ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο λαϊκισμός δεν μπορεί παρά να συναρθρώνεται με τον εθνικισμό. Επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην πτώση του συγκεντρωτικού μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος, το οποίο στηριζόταν στον προοδευτικό λαϊκισμό 'που συνήργησε στην εμπέδωση της δημοκρατίας και υλοποίησε απωθημένες προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης [...] (αλλά) οδήγησε σε θεσμικό μπλοκάρισμα, σε μια κρατικοκεντρική θέαση της κοινής συμβίωσης [...] και την ίδια στιγμή δεν αμφισβήτησε τον σκληρό πυρήνα της διάχυτης στο ελληνικό πολιτικό σύστημα και στην ελληνική πολιτική κουλτού-

ρα εθνικιστικής ιδεολογίας'. Ο νέος λαϊκισμός, αυτός που μοιάζει σήμερα να κυριαρχεί, χαρακτηρίζεται αντιθέτως από μια διολίσθηση από τους 'ταπεινούς στους ταπεινωμένους'. 'Είναι γέννημα αφενός ενός διάχυτου φόβου καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας ευρύτερων τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είχαν συνδέσει το κοινωνικό τους στάτους με το κράτος, και αφετέρου μιας μπλοκαρισμένης πολιτικής τάξης στους ενοχικούς δεσμούς που έχει συνάψει με την κοινωνία'.

Το μεγάλο επίτευγμα του Παναζόπουλου είναι η ανάδειξη της διάχυσης του νέου αυτού λαϊκισμού στο σύνολο του πολιτικού συστήματος, της πολιτισμικής παραγωγής και της δημοσιογραφίας. Κινούμενος με χαρακτηριστική άνεση ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα λόγου χαρτογραφεί τις εμφανίσεις του δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην καταγραφή και ανάλυση του πολιτικού λόγου. Από τον Μ. Γλέζο και τους 'μειοδότες', στον Μ. Θεοδωράκη και την 'ξένη εξάρτηση', στον Α. Τσίπρα και 'την παράδοση της χώρας στην τρόικα' από 'όχι και τόσο Έλληνες πολιτικούς', επισκοπεί με πληρότητα τις διολισθήσεις του πολιτικού συστήματος προς μια εθνικιστική αναφορά που ουσιαστικά υπονομεύει

κλασικές πολιτικές και κοινωνικές διαιρετικές τομές.

Η αρχή γίνεται με τη 'νεανική εξέγερση' του 2008 η οποία σύμφωνα με τον συγγραφέα αφήνει πίσω της μια ορατή παρακαταθήκη βίας και ανομίας και έναν αξιακό μηδενισμό τις ρίζες του οποίου θα πρέπει να αναζητήσουμε σε ένα 'λαϊκιστικό φαντασιακό'. Στη συνέχεια καταπιάνεται με το κίνημα των Αγανακτισμένων, σταχυολογεί τη συνθηματολογία του και καταγράφει τις δυναμικές ενός λόγου συνωμοσιολογικού, ο οποίος υπερτονίζει το χρέος των Ευρωπαίων απέναντι στο 'Έλληνας και συντείνει προς την 'εθνοκεντρική ουσιοποίηση', όπου Αριστερά και Δεξιά γίνονται ένα. Η 'μιζεραμπιλιστική' εθνικολαϊκιστική κινήτοποίηση, με έντονα στοιχεία αποκλεισμού, απελπισίας, θυματοποίησης και σχεδόν αποκλειστικά αρνητικής εκφοράς συναισθημάτων, οδηγεί σε μια υπέρβαση της διαίρεσης Αριστερά/Δεξιά και προκρίνει τη διαίρεση έθνος/παγκοσμιοποίηση. Ο νέος αριστερός εθνικολαϊκισμός του ΣΥΡΙΖΑ απομακρύνεται για παράδειγμα από την ταξική ανάγνωση και προσεγγίζει έναν μνησίκαχο πληβειακού τύπου λόγο που αντιπαραθέτει χονδροειδώς τους 'πάνω' στους 'κάτω', με τους πρώτους να ταυτίζονται ουσιαστικά με την ξένη επιβολή και

τους δεύτερους να μην περιγράφονται στις διαφορές τους αλλά μόνον μέσα από την υπερβατική ενότητα που δίνει η έννοια του 'λαού'. Ο λόγος της λαϊκιστικής Αριστεράς αντικαθιστά το ιδεολογικό κενό του τέλους των 'μεγάλων αφηγήσεων' και τη συνεπαγόμενη απουσία επαναστατικού οράματος 'με την κομφομιστική επανεπινόηση της οικείας παραδοσιακής αντιστασιακής ταυτότητας'. Το επανεμφανιζόμενο στις συνθήκες της κρίσης (αλλά ήδη μελετημένο από τον Πανταζόπουλο στο έργο του για τις κινητοποιήσεις των Ιμίων και του Οτσαλάν) μοτίβο μιας ανιστορικής αντισυστημικής-αντιστασιακής φύσης των Ελλήνων αποτελεί το πιο εναργές παράδειγμα συνάντησης τόσο του δεξιού όσο και του αριστερού εθνικολαϊκισμού και αποτυπώνεται εύγλωττα στα εξής δύο παραδείγματα: στην αναδημοσίευση της ομιλίας του Βελουχιώτη στο συντηρητικό διαδικτυακό έντυπο antinews, το οποίο πρόσκειται στη Νέα Δημοκρατία (www.antinews.gr), και στην καταχρηστική προσθήκη του Γοργοπόταμου στην προεκλογική ομιλία του Τσίπρα στις 3/5/2012: "Όλες οι γενιές των εσωτικών αγώνων ξανασυναντιούνται εδώ [...] Η γενιά της Εθνικής Αντίστασης. Του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Του Γοργοπόταμου".

Ο συγγραφέας δεν αποδίδει ουσιολογικά χαρακτηριστικά στον λαϊκισμό του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά παρακολουθεί τη σταδιακή μετατόπιση από τις νεο-αριστερές 'ετερολαϊκιστικές' θέσεις του 2008 με την κοινοτιστική λογική και τα μεταύλιστικά αιτήματα στις αμιγώς εθνικολαϊκιστικές της περιόδου 2011-2013. Τελευταίο κατά σειρά παράδειγμα αυτής της στροφής είναι η πολιτική πλαισίωση του νέου κυπριακού ζητήματος εκ μέρους του ΣΥΡΙΖΑ. Η έκκληση για απόρριψη του ευρωπαϊκού σχεδίου γίνεται στο όνομα του ελληνισμού και της ενιαίας εθνικο-λαϊκής αντίστασης. Ο Τσίπρας επιχειρεί για ακόμη μία φορά να δώσει μια πολιτική απάντηση με σημείο αναφοράς την εθνική ταυτότητα η οποία υπερβαίνει κάθε κοινωνικο-πολιτική διαίρεση επικυρώνοντας de facto τη σύγκλιση του με το κόμμα του Πάνου Καμένου: 'Για άλλη μια φορά, θέλω να καταστήσω σαφές ότι το δικό μας "εμείς", σημαίνει εμείς οι Έλληνες και οι Κύπριοι που δεν παραδινόμαστε αμαχητί!'

Έχοντας χαρτογραφήσει με πληρότητα τις μεταμορφώσεις του εθνικολαϊκιστικού λόγου (από τον Δεκέμβρη του 2008 και τους 'Αγανακτισμένους', τις εκλογές του 2012, το κυπριακό ζήτημα του 2013 ως τις εκλεκτές συγγένειες του ΣΥΡΙΖΑ με τα εθνικολαϊκι-

στικά κινήματα των Grillo και Mélenchon) ο Πανταζόπουλος επιχειρεί να εξαγάγει ένα θετικό πολιτικό πρόταγμα, λαμβάνοντας υπόψη το βασικό 'μάθημα' που αποκομίζουμε από την επιτυχία του νέου εθνικολαϊκισμού, δηλαδή το πρόβλημα της απόστασης του λαού από την εξουσία. Ο λαός που προσιδιάζει σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία όμως δεν μπορεί να είναι ένα ολοπαγές σώμα, προστατευμένο από συγκρούσεις και διαιρέσεις, όπως το θέλουν οι αριστερές και δεξιές λαϊκιστικές ελίτ. Στη θέση του και με στόχο την υπέρβαση των αδιέξοδων και μηδενιστικών συγκρούσεων ο συγγραφέας προτείνει ως απάντηση τη φιλελεύθερη-δημοκρατική ανασύνθεση που αποτελεί μια ουδέτερη, μια οικουμενι-

κή κατασκευή η οποία στο όνομα της οριζόντιας αλληλεγγύης και του κοινού συμφέροντος, και χωρίς να καταργεί τις κοινωνικοπολιτικές διαφορές και διαιρέσεις, συμβάλλει σε μια ορισμένη λήθη του μύθου της "ταξικής κυριαρχίας", της κουλτούρας της "κυριαρχίας". Οι απαντήσεις συνεπώς στα σύνθετα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει σήμερα η Ελλάδα πρέπει να αναζητηθούν στον φιλοσοφικό πυρήνα της δημοκρατικής πολιτικής, δηλαδή στη διαφωνία, τον αναστοχασμό, την πάλη αντιτιθέμενων συμφερόντων και όχι στον αγνό, ομοούσιο, πάντα θυματοποιημένο λαό των αριστερών και δεξιών εθνικολαϊκιστών.

Γιώργος Μαρκάτος

Κώστας Ελευθερίου & Χρύσανθος Τάσσης, ΠΑΣΟΚ. *Η άνοδος και η πτώση (;) ενός ηγεμονικού κόμματος*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2013, 229 σελ.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ εν τέλει το ΠΑΣΟΚ και πού οφείλεται η επιτυχία του στον χρόνο; Αυτό ήταν το ερώτημα στο οποίο προσπαθούσε να απαντήσει επί σειρά ετών η σχετική βιβλιογραφία με την αποδιδόμενη έμφαση να ποικίλλει από

τον λαϊκιστικό λόγο του κόμματος έως τη χαρισματική ηγεσία του ιδρυτή του. Ποια είναι λοιπόν τα νέα στοιχεία που εισφέρει στη συζήτηση μία ακόμη μελέτη για το θέμα;

Καταρχάς το συγκεκριμένο έργο εκκινεί από μια πολύ διαφορετική συγκυρία: οι προηγούμενες διαθέσιμες αναλύσεις, ανεξάρτητα από τη θετική ή αρνητική πρόσληψη του φαινομένου, εμπεριείχαν στον έναν ή στον